

El-Herevî'nin İstanbul'dan Konya'ya Seyahati Üzerine

Serhat ALTINKAYNAK*

ÖZ

Suriye, Filistin, Irak, Yemen, Mısır, Hindistan, İran ve Anadolu gibi birçok ülkeye seyahat eden el-Herevî, buralardaki şehirler hakkında önemli bilgiler kaydetmiştir. Özellikle Anadolu'daki şehirler ile ilgili verdiği bilgiler bizim için kıymetlidir. Miryokefalon Savaşı'ndan biraz önce İstanbul'dan Konya'ya gerçekleştirdiği seyahati esnasında İznik, Eskişehir, Amorion (Ammûriyye) ve Ilgın hakkında bilgiler vermektedir. Bu şehirler hakkında bilgiler verirken yer yer hatalar yapmıştır. Bunlardan en önemlisi Eskişehir ve Ilgın'ın birbirine karıştırılması olmuştur. Başka bir ifadeyle, Eskişehir başlığı altında Ilgın ile ilgili bilgileri kaydetmiştir. Bu çalışmada bu karışıklık açıklığa kavuşturulmuştur. el-Herevî, İstanbul ve Konya arasındaki şehirler hakkında bilgi vermesine rağmen bunlar arasında herhangi bir güzergâh bilgisi vermemektedir. el-Herevî'nin bu eksikliği, dönemin tarihî verileri ile değerlendirilerek İstanbul'dan Konya'ya kadar izleyebileceği güzergâh belirlenmeye çalışılmıştır. Bizans İmparatorluğu ve Haçlıların, Selçuklu Devleti'nin başkenti Konya üzerine gerçekleştirdikleri seferlerde İstanbul'dan Konya'ya kadar çeşitli güzergâhları kullandıkları bilinmektedir. el-Herevî'nin verdiği bilgilerle Bizans ve Haçlıların güzergâhları karşılaştırılmıştır. el-Herevî, İstanbul'dan itibaren İznik, Eskişehir, Amorion (Ammûriyye) ve Ilgın üzerinden Konya'ya ulaştığı bilgisini vermektedir. Bizans ve Haçlıların aynı güzergâhtaki seferlerini kaydeden kaynaklar, el-Herevî'nin vermediği ayrıntıları da vermektedirler. el-Herevî'nin güzergâhı ile uyumlu olarak, Bizans ve Haçlı kaynakları, İstanbul'dan itibaren; İzmit, Kibotos, Valideköprü, Boyalıca, İznik, Osmaneli, Eskişehir, Seyitgazi, Bardakçı, Bolvadin, Akşehir, el-Sirma (Ilgın) ve Kadınhamı yoluyla Konya'ya ulaşan güzergâhı vermektedirler. Tüm bu veriler bir araya getirildiğinde, el-Herevî'nin İstanbul'dan Konya'ya kadar izlediği güzergâh netleştirilmiştir. Bu güzergâhların daha iyi anlaşılması için çalışmamıza haritalar eklenmiştir. Bizzat

* Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Sinop/Türkiye
E-posta: saltinkaynak@sinop.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2310-8394, DOI:10.32704/erdem.2023.85.039
Makale Gönderim Tarihi: 03.05.2023 *Makale Kabul Tarihi: 14.12.2023 * (Araştırma Makalesi)

hazırladığımız haritalarda el-Herevî'nin İstanbul'dan Konya'ya kadarki güzergâhı gösterilmiştir.

el-Herevî, İstanbul'da Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'un misafiri olarak bulunmuştur. İstanbul'dan ayrıldıktan sonra güzergâhı üzerindeki şehirler hakkında da dikkat çekici bilgiler kaydetmiştir. İznik şehrinin piskoposluk merkezi olduğunu vurgulamıştır. Buradan itibaren ülkenin sınırında ve bir tepenin üzerinde Ebu Muhammed el-Battal'ın türbesinin olduğunu kaydetmiştir. Bu bilgiden sonra o, Amorion (Ammûriyye) ve Sultan Veki hakkında bilgiler vermiştir. Onun burada verdiği bilgiler ile Sultan Veki'nin Eskişehir olduğu ancak burada verilen bilgilerin ise Ilgın'a ait olduğu anlaşılmıştır. Bu husus çalışmamızın odak noktalarından birisini oluşturmaktadır. Bu bilgiler ile el-Herevî'nin Eskişehir ve Ilgın üzerinden Konya'ya ulaştığı anlaşılmıştır. Bu iki yer ile ilgili bilgilerin doğruluğunun anlaşılmasında Arap coğrafyacılarından ed-Dımeşkî'nin (1256-1327) verdiği bilgiler de kayda değerdir. O, Sultan Veki'den hiç bahsetmeden Amorion (Ammûriyye)'dan sonra Sirma yani Avgerm'den bahsederek coğrafi olarak sıralamayı doğru vermiştir.

Anahtar Kelimeler: el-Herevî, Anadolu, tarihî coğrafya, seyahat, şehir

On the al-Harawî's Travel from Istanbul to Konya

ABSTRACT

Al-Harawî, who traveled to many countries such as Syria, Palestine, Iraq, Yemen, Egypt, India, Iran and Anatolia, recorded important information about these cities. Especially the information he gives about the cities in Anatolia is valuable for us. He gives information about Iznik, Eskişehir, Amorion (Ammûriyye) and Ilgın during his trip from Istanbul to Konya just before the Myriokephalon War. He made some mistakes while giving information about these cities. The most important of these was the swapping information about Eskişehir and Ilgın. In other words, he recorded information about Ilgın under the title of Eskişehir. This confusion has been clarified in this study. Although al-Harawî gives information about the cities between Istanbul and Konya, he does not give any route information. This deficient information provided by al-Harawî was evaluated with the historical data of the period and the route he could follow from Istanbul to Konya was tried to be determined. It is known that the Byzantine Empire and the Crusaders used various routes from Istanbul to Konya in their expeditions to Konya, the capital of the Seljuk State. The routes of Byzantium and Crusaders were compared with the information given by al-Harawî. Al-Harawî gives the information that he reached Konya from Istanbul via Iznik, Eskişehir, Amorion (Ammûriyye) and Ilgın. The sources recording the Byzantine and Crusader campaigns on the same route also give details that al-Harawî did not. In accordance with the route of al-Harawî, Byzantine and Crusader sources, starting from Istanbul give the route reaching Konya via Izmit, Kibotos, Valideköprü, Boyalıca, Iznik, Osmaneli, Eskişehir, Seyitgazi, Bardakçı, Bolvadin, Akşehir, el-Sirma (Ilgın) and Kadınhanı. When all these data are brought together, the route of al-Harawî from Istanbul to Konya has been clarified. Maps have been added to our study for a better understanding of these routes. Al-Harawî's route from Istanbul to Konya is shown on the maps we prepared.

Al-Harawî was in Istanbul as the guest of the Byzantine Emperor Manuel Komnenos. After leaving Istanbul, he recorded remarkable information about the cities on his route. He emphasized that the city of Iznik was the center of the bishopric. He noted that from here on, the tomb of Abu Muhammad al-Battal was located on the border of the country and on a hill. After this information, he gave information about Amorion (Ammûriyye) and Sultan Veki. With the information he gave here, it was understood that Sultan Veki was Eskişehir, but the

information given here belonged to Ilgın. This issue constitutes one of the focal points of our study. With this information, it is understood that al-Harawî reached Konya via Eskişehir and Ilgın. The information given by ed-Dımeşkî (1256-1327), one of the Arab geographers, is also noteworthy in understanding the accuracy of the information about these two places. He gave the correct geographical order by mentioning Sirma, that is Avgerm, after Amorion (Ammûriyye) without mentioning Sultan Veki.

Keywords: al-Harawî, Anatolia, historical geography, travel, city

Giriş

El-Herevî (Ebü'l-Hasen Takıyyüddin Ali b. Ebî Bekr b. Alî el-Herevî el-Mevsilî), 542 H. / 1147-1148 M. tarihinde Musul'da doğmuştur. Heratlı bir aileden olan el-Herevî'nin, seyahat ettiği ve birçok yerleri gezdiği için hayatı hakkında yeterli bilgi kaydedilmemiştir. Hayatının sonlarına doğru Eyyûbîlerin Halep kolu hükümdarı Selahaddin Eyyûbî'nin oğlu el-Melikü'z-Zâhir'in himayelerine mazhar olmuştur. el-Melikü'z-Zâhir, onun için el-Medresetü'l-Herevîyye adlı bir şafîî medresesi yaptırmıştır. O, burada dersler vermiştir. Ramazan 611 H. / Ocak-Şubat 1215 M. tarihinde Halep'te vefat etmiş ve el-Medresetü'l-Herevîyye'nin köşesindeki türbesine defnedilmiştir (Sourdel-Thomine 1986: 178; Şeşen 1998: 132; İzgi 1998: 221; Yalçın ve Kaymak 2016: 41-43).

el-Herevî'nin *Kitâbü'l-işârât ilâ ma'rifeti'z-ziyârât* adlı eserindeki Anadolu'ya dair verdiği bilgiler ve özellikle İstanbul - Konya arası ziyaret yerleri bizim için önem arz etmektedir. el-Herevî mezkûr eserinin tamamında Suriye, Filistin, Irak, el-Cezîre, Yemen, Mısır, Mağrib, Habeşistan, Hindistan, Maveraünnehr, Horasan, İran, Azerbaycan, Hicaz, Anadolu, Akdeniz adaları gibi birçok ülke ve bölgeye seyahat etmiş; oralardaki önemli şehirler hakkında bilgiler kaydetmiştir (İzgi 1998: 221; Yalçın ve Kaymak 2016: 41, 44).

Adı geçen eserde Anadolu'da, Halep ve ona bağlı yerlerin ziyaretleri arasında, Antakya ve Antarsus (Tarsus) kısaca anlatılmıştır. Eserin ilerleyen kısımlarında Kıbrıs Adası faslının arkasından Kostantiniyye (İstanbul) şehri işlenmiş ve araya Salonik ve Rumiyyetü'l-Kübra şehirleri ile ilgili bir parantez açılmıştır. Buradan itibaren Rum memleketleri faslı gelmektedir. Burada Nikiya (نيقيا) şehri anlatıldıktan sonra kuzeydeki Rum memleketlerine giden yol faslı içerisinde Ammûriyye (عمورية), Sultan Veki (سلطان وكي), Konya, Kayseriyye (Kayseri), el-Abruk (الأبروق / Divrik / Divriği), Ebûlusteyn (أبلستين / Elbistan), Malatya ve Erzenu'r-Rum (أرزن الروم / Erzurum)'dan bahsedilmiş ve devamında da Şam, Habur, Diyarbakır ve Musul tarafları anlatılmıştır (el-Herevî 1953: 6, 7, 56-61). Buna göre el-Herevî'nin Kostantiniyye (İstanbul)'den itibaren Nikiya (نيقيا / İznik) - Ammûriyye (عمورية) - Sultan Veki (سلطان وكي) - Konya - Kayseriyye (Kayseri) - el-Abruk (الأبروق / Divrik / Divriği) - Ebûlusteyn (أبلستين / Elbistan) - Malatya ve Erzenu'r-Rum (أرزن الروم / Erzurum) istikametini izlediğini söyleyebiliriz. Çünkü bu güzergâhları eserinde sırasıyla vermiştir. Bu çalışmada el-Herevî'nin verdiği şehirler ve bu şehirler arasında izleyebileceği güzergâh veya güzergâhlar incelenecektir.

Kostantiniyye (İstanbul)'den Konya'ya Seyahat

el-Herevî, Kıbrıs Adası ile ilgili kısa bir bilgi verdikten sonra Kostantiniyye (İstanbul) faslını anlatmaya geçmiştir. İstanbul surlarının civarında Hz. Peygamber (SAV)'in sahabesi Ebû Eyyub el-Ensârî'nin kabrinin bulunduğunu ve onun adının Halid b. Zeyd olduğunu ifade etmiştir. Orada Mesleme b. Abdülmelik ve ona tâbi olanlar tarafından yaptırılan bir camii bulunduğundan bahsetmiş ve yine burada bakırdan ve mermerden heykeller, sütunlar, olağanüstü tılsımlar ve eserinde öncesinde bahsettiği fenerlerle birlikte Müslüman memleketlerde bulunmayan eserler olduğunu da eklemiştir. İstanbul'un en büyük kilisesi Ayasofya hakkında da kısa bir bilgi veren el-Herevî, hem kilisenin hem de İstanbul'un eserleri hakkındaki bilgileri ve Kral Manuel (الملك مانويل)¹'in kendisine yaptığı ikram ve iyilikleri *Kitabü'l-Acayib* adlı eserinde sonradan anlatacağını ifade etmiştir (el-Herevî 1953: 56-57; Kayaoğlu 1990: 735-736).² el-Herevî'nin İstanbul ile ilgili verdiği bilgiler içerisinde İmparator Manuel Komnenos (1143-1180) zamanında İstanbul'da olduğu anlaşılmaktadır. Bu veri çalışmamız açısından önemlidir. O, Kostantiniyye (İstanbul) bahsinden sonra Rum memleketleri faslını açarak Anadolu'daki ziyaretgâhlar ile ilgili bilgi vermektedir.

44

el-Herevî, Kostantiniyye (İstanbul)'den seyahatini gerçekleştirdiği tarihi bizzat vermemektedir. İmparator Manuel'in kendisine ikram ve iyiliklerinden bahsetmesi 1176 yılındaki Miryokefalon Savaşı öncesinde el-Herevî'nin İstanbul'da olduğunu düşündürmektedir. Çünkü imparatorun 1176 yılındaki yenilgiden 1180 yılındaki ölümüne kadar geçen sürede sıkıntılar yaşadığını ve bu durumda kimseye izzet-i ikramlarda bulunamayacağını söyleyebiliriz. Willermus Tyrensis de 1179'da imparatorun durumunu şöyle özetlemiştir:

“O günden sonra imparatorun dayanmaya çalıştığı söyleniyordu; bu kötü yıkımın hatırası kalbinde derin bir acı bıraktı. Bundan sonra, ona ne kadar yalvarsalar da, kendisinde çok karakteristik olan mutluluk ve eğlenceyi hiç kimsenin yanında göstermedi. Yaşadığı süre boyunca asla daha önceden sahip olduğu sağlığın tadına varamadı. Sözün kısası, yaşadığı bu yıkımdan kalan hatıraların baskısı ona gönül rahatlığını ve ruhundaki huzuru tekrar yaşatmadı (*A History of Deeds Done Beyond The Sea By William Archbishop*

¹ Manuel Komnenos, 1143-1180 yılları arasında Bizans İmparatorluğu yapmıştır. Döneminde Anadolu üzerinde yaşadığı en önemli hadise 17 Eylül 1176 tarihinde Selçuklular tarafından büyük bir yenilgiye uğratıldığı Miryokefalon Savaşı'dır. Manuel Komnenos hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Magdalino 2002).

² İskenderiye suguru faslında, oradaki fenerlerden bahsederken en güzel fenerlerin ise Kostantiniyye (İstanbul) fenerleri olduğunu vurgulamıştır (el-Herevî 1953: 47-49).

of Tyre 1943: XXI.12 / 415).”

el-Herevî, 569 H. / 1173-1174 M. yılında Frank Krallığı zamanında Kudüs'e girdiği bilgisini vermektedir (el-Herevî 1953: 25, 31). Manuel Komnenos (1143-1180) zamanında İstanbul'da olduğu ve 1173-1174 M. yılında Kudüs'te bulunduğu düşünüldüğünde, el-Herevî'nin bu tarihten önce veya bu tarihte Kostantiniyye (İstanbul)'den ayrıldığı ve Anadolu seyahatini gerçekleştirdiğini söyleyebiliriz. Bu konuda Osman Turan, 1175 yılı sıralarında el-Herevî'nin İstanbul'dan Konya'ya geldiğini ifade etmektedir (Turan 1971: 206). Ancak yukarıdaki veriye göre el-Herevî'nin, 569 H. / 1173-1174 M. yılında Kudüs'te olduğu göz önüne alınırsa 1175 tarihinin kronolojiye uymadığı görülecektir.

el-Herevî, Rum memleketleri faslını açarak Kostantiniyye (İstanbul) denizinin doğusunda Mesleme ve tâbilerinin bir kule inşa ettiğinden bahsetmiş ve Nikiya (نَيْقِيَا / İznik) şehrini anlatmaya başlamıştır. Nikiya (نَيْقِيَا / İznik) şehri, İstanbul'un doğusunda yer almaktadır. Bu şehir Hıristiyan konsillerinin toplanma yeridir. Sayıları 318 kişi olan piskoposlar burada toplanmışlardır. Bu şehirde insanlar, Hz. İsa ve rahipleri birlikte tasvir etmişlerdir. Şehrin sakinleri onlara kuvvetli bir inançla bağlıdır (el-Herevî 1953: 58; Kayaoğlu 1990: 736). el-Herevî, Kostantiniyye (İstanbul) - Nikiya (نَيْقِيَا / İznik) şehri arasındaki uzun mesafede herhangi bir güzergâh veya yer bilgisi vermemektedir. I. Haçlı Seferi esnasında ilk gelen düzensiz birlikler İstanbul'dan itibaren İzmit Körfezi'nden ilerleyerek Nikomedia (İzmit) üzerinden Yalova (Helenopolis) yakınındaki Kibotos (Civetot / Civitot / Ciuitot)³a ulaşmışlardır. Buradan sonra onlar, İznik üzerine yürürken Drakon Vadisi⁴nde Türklerin kurduğu pusuya düşerek imha edilmişlerdir (21 Ekim 1096). Yine aynı sefer esnasında arka arkaya gelen düzenli Haçlı birlikleri ise İstanbul'dan itibaren Palekanon⁵da bir araya gelmişler ve İzmit Körfezi boyunca yollarına devam etmişlerdir. Onlardan bir kısmı Nikomedia (İzmit) üzerinden; bir kısmı da deniz yoluyla Kibotos'a ulaşmışlardır. Bu birlikler Kibotos'tan itibaren ise Altınova - Ayazma - Akçukur - Taşallı - Valideköprü

³ İzmit Körfezi'nin güney kıyısında bulunan bir kıyı köyüdür (Umar 1993: 437). Ayrıntı için bkz. (Ramsay 1960: 200-201, 220, 228-229).

⁴ İzmit Körfezi'nin güney kıyısında yer almaktadır ve Yalova (Helenopolis) yanından geçen derenin bulunduğu vadidir. Günümüzde Kırk Geçit Deresi veya Dil Deresi olarak bilinmektedir (Ramsay 1960: 224-225).

⁵ Willermus Tyrensis, Haçlı birliklerinin Kadıköy'de kamp kurduklarını belirtmiştir (Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği 2016: 92, 99). Palekanon'un Dil İskelesi ile Maltepe arasında olması gerekmektedir. Buradan hareketle farklı yerler düşünülmüştür: Gebze'nin doğusu, Gebze yakınları Eski Hisar İskelesi, Hereke veya Kadıköy yakınları (Ramsay 1960: 202; Kırpık 2005: 71; Altan 2001: 572 dn.4; Runciman 2019: 117 dn.5).

- Yalakdere - Kızderbent - Bayındır - Boyalıca güzergâhı ile İznik'e ulaşmış olmalıdırlar (Altinkaynak 2023: 103-106). İstanbul - İznik arasındaki mezkûr güzergâh; İskandinavya kökenli bir Viking olan Danimarka Kralı'nın oğlu Svend (Sueno / Sven) Svensson, 1101 yılı Haçlı Seferleri içerisindeki üçüncü birlik olarak gelen Aqutiania (Akitanya) Dükü IX. Guillaume (Giygom) idaresindeki Fransızlar ve Bavyera (Bayern) Dükü IV. Welf idaresindeki Almanlar, Bizans İmparatoru İoannes Komnenos -Denizli, Uluborlu ve 1141 Seferi-, II. Haçlı Seferi esnasında III. Konrad komutasındaki Alman Haçlı birlikleri ve arkasından gelen VII. Louis komutasındaki Fransız Haçlı birlikleri tarafından kullanılmıştır.⁶ Bu verileri bir arada düşündüğümüzde el-Herevî'nin de İstanbul - İznik arasında genellikle kullanılan mezkûr güzergâhı takip etmiş olması muhtemeldir. Yalnız şunu da ilave etmeliyiz ki el-Herevî'nin, güzergâhı üzerindeki Nikomedia (İzmit)'dan bahsetmemesi onun deniz yoluyla Kobotos'a ulaşmış olabileceğini düşündürmektedir. Ancak bunu nihaî olarak söyleyemiyoruz. Askerî birliklerin yollarından ziyade yine ilave etmeliyiz ki İstanbul'dan İzmit'e ve buradan da doğrudan İznik'e ulaşan bir kervan yolu da bulunmaktadır (*İpek Yolu - Kültür Yolu, Anadolu'da Ortaçağ'da Kervan Yolları, Kervansaraylar ve Köprüler* 2012).

46

Harita 1: el-Herevî'nin İstanbul – İznik arası güzergâhı⁷

İznik'ten itibaren mezkûr seferleri gerçekleştirenlerin güzergâh değişiklikleri

⁶ İstanbul - İznik arası güzergâhların ayrıntısı için bkz. (Altinkaynak 2023: 112-113, 116, 133-137, 138-140, 143, 145).

⁷ Harita Google Earth Pro üzerinden alınarak tarafımızca düzenlenmiştir (Dilsiz haritaya erişim tarihi: 27.04.2023).

yaptıkları bilinmektedir. Buradan itibaren, I. Haçlı Seferi ile gelen düzenli birlikler, Danimarka Kralı'nın oğlu Svend (Sueno / Sven) Svensson, 1101 yılı Haçlı Seferi ile gelen birlikler, Dorylaion (Dorilaeum / Eskişehir) istikametine yönelmişlerdir. Burada ek olarak Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos da 1116 seferinde Dorylaion (Dorilaeum / Eskişehir) güzergâhına yönelmiştir. İoannes Komnenos -Denizli, Uluborlu ve 1141 Seferi-, Rhyndakos Ovası⁸ üzerinden Batı Anadolu'nun iç kesimlerinden; aynı şekilde VII. Louis ise Lupar (Lopadion / Ulubat) üzerinden Batı Anadolu kıyı kesiminden seferini gerçekleştirmiştir.⁹

El-Herevî, İznik faslını bitirdikten sonra, bu şehirden Rum ülkesinin kuzeyine giden yol şeklinde bir fasıl açmış ve ülkenin sınırında ve bir tepenin üstünde Ebu Muhammed el-Battal'ın türbesinin olduğunu ifade etmiştir (el-Herevî 1953: 58; Vryonis 2021: 341; Kayaoğlu 1990: 736). Ebu Muhammed el-Battal, Emevîler zamanında Bizans'a karşı yapılan savaşlarda ün kazanmış bir kahraman olarak bilinmektedir. Onun tarihî ve menkıbevî şahsiyeti kaynaklarda ve hafızalarda birbirine karışmış ve Endülüs'ten Türkistan'a kadar Müslüman milletlerin ortak malı haline gelmiştir. Ya'kûbî, Taberî, Mes'ûdî, İbn Asâkir, İbnü'l-Esîr, Sıbt İbnü'l-Cevzî, İbn Şâkir, el-Kütübî, İbn Fazlullah el-Ömerî, Zehebî, İbn Kesîr ve Gelibolulu Mustafa Âlî gibi kaynaklarda anlatılan el-Battal'ın tarihî ve menkıbevî şahsiyeti iç içe geçmiş şekildedir. Onun 717-740 M. yıllarında Emevîlerin Bizans'a karşı yürüttüğü mücadelelerde önemli roller aldığını kabul etmek gerekmektedir (Ocak 1992: 204). 122 H. / 739-740 M. yılında Rum topraklarında bir grup Müslümanla birlikte şehid edilen (*The History of al-Tabarî (Ta'rih al-rusul wa'l-mulûk)* 1989: 55) el-Battal'ın şehid edildiği yer veya kabri meselesi son zamanlarda tartışılmıştır. Bu hususta Emevî-Bizans mücadelesinde el-Battal'ın öncü birlikleri komutanı olan Malik b. Şebîb'in Afyonkarahisar'ın Şuhut (Synnada) ilçesinin takriben 10 km güneyinde bulunan Anayurt Köyü'ndeki türbesinin yakınında aranması gerektiği ifade edilmiştir. Ama ne yazık ki bunu destekleyecek herhangi bir arkeolojik veya başka bir veri elde edilemediği belirtilmiştir (Erkoçoğlu 2014: 75 dn.33, 77). el-Battal'ın

⁸ *Rhyndakos / Ryndakos* adı ile kaynaklara yansımış olan yer günümüzde *Adranos / Atranos / Adırnaz (Orhaneli) Çayı* olarak düşünülmektedir. Bizans Kaynaklarına bakıldığında ise *Rhyndakos*; ırmak, ova ve bölge adı olarak kullanılmıştır. Burası, Ulubat Gölü'nü içine alan Bizans'ın askeri seferlerinde ordugâh kurduğu geniş ova olmalıdır (Strabon 2015: XII.8.10 / 79; Pliny 1961: V.123 / 313; Claudii Ptolemæi (Cladius Ptolemaios) 1967: V.1.2 / 795; Stephani Byzantii (Stephanos Byzantinos) 2016: 127; Niketas Khoniates 1995: 13, 24; Ioannes Kinnamos 2001: 12, 32, 54, 211, 213, 214; Umar 1993: 689; Demir 2018: 117 dn.691).

⁹ İznik itibarıyla güzergâhların ayrıntısı için bkz. (Altınkaynak 2023: 107-112, 112-114, 116-118, 130-131, 134-142, 145-164).

kabri ile ilgili bir başka çalışmada ise el-Herevî'nin ifadesine dayanılarak Türbe Dağı'nın doğu eteğinde Geneli (Çayır yazı) Köyü'ndeki Hüseyin Dede Türbesi olabileceği ifade edilmiştir (Topraklı 2014: 83-92; krş. Erkoçoğlu 2014: 77). el-Battal'ın şehid düştüğü yerde bulunan mezarınının I. Gıyaseddin Keyhüsrev veya I. Alaeddin Keykubad'ın annesinin gördüğü rüya sonucu keşfedildiği rivayetinin önemli olduğu da ayrıca ifade edilmiştir. Böylece Seyitgazi'de bir türbe ve bir de mescid inşa ettirilmiştir. Burası Türkiye Selçukluları'ndan itibaren ziyaretgâh haline gelmiştir. Osmanlılar zamanında da büyük bir külliye haline getirilmiştir (Ocak 1992: 204; krş. Erkoçoğlu 2014: 77-78). Buna göre el-Battal'ın Emevî-Bizans sınırında kabrinin bulunduğuna yönelik Malik b. Şebîb'in türbesinin civarı -Anayurt Köyü civarı-, Türbe Dağı'nın doğu eteğinde Geneli (Çayır yazı) Köyü ve Seyitgazi olarak üç yer işaret edilmiştir. Burada genel kabulün Seyitgazi olduğu da unutulmamalıdır. Türkiye Selçukluları zamanında yaptırılan türbe ile birlikte el-Battal'ın kabrinin Malik b. Şebîb'in türbesinin yanında olabileceği unutulmuş ve Seyitgazi'de olduğu benimsenmiş; tescillenmiş ve yaygınlık kazanmış olmalıdır (Erkoçoğlu 2014: 78).

el-Herevî buradan itibaren Ammûriyye (عمورية)¹⁰ faslına geçer ve orada Mu'tasım ile birlikte şehid olanların mezarlarının¹¹ ve antik eserlerin bulunduğundan bahsetmektedir. Ardından Sultan Veki (سلطان وكي)'ye geçer ve burasının mükemmel bir yer olduğunu Grekçe el-Sirma / Terma (الثيرما) diye adlandırıldığını; başka bir adının ise Avgerm (اوكرم) olduğunu ve ülkenin sınırında kâfirlerin topraklarının kenarında bulunduğunu belirtmektedir. Ayrıca burasının isimlerinden ziyade özellikleri hakkında da bilgi vermektedir. Burada harabe haline gelmiş kemerlerinin altında berraklığı, sıcaklığı, tatlılığı, taşıdığı faydaları ile eşi bulunmayan bir su aktığını ve hastaların şifa bulmak için buralara geldiğini de eklemiştir (el-Herevî 1953: 58; Kayaoğlu 1990: 736). Öncelikle burada Sultan Veki (سلطان وكي) adı üzerinde durmak gerekir. Burası ile ilgili yapılan ayrıntılı bir araştırmada bu isimlendirmenin kaynaklarda Mahruse-i Sultanyuki (محروسة سلطانيوكي), Medinetü's-Sultanyuki (مدينة سلطانيوكي), Medinetü's-Sultanbuli (مدينة سلطان بولي) şeklinde kaydedilmiş olduğu ve daha sonra burasının Sultan Tepesi anlamında Sultan

¹⁰ Amorium / Amorion / Ammûriyye Kalesi'nin yerinin tespiti ilk defa W.J.Hamilton tarafından yapılmıştır. Afyon ilinin Emirdağ ilçesinin 12 km. kadar doğusundaki Hergan Kalesi olarak tespit edilmiştir. Kalenin tespiti ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Hamilton 1842: 444-455); Günümüzde Hisarköy olarak bilinmektedir (Umar 1993: 63, 243); Amorium hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Koçak 2018).

¹¹ 838 M. tarihinde Abbasi Halifesi Mu'tasım tarafından Ammûriyye'nin ele geçirilmesi hakkında ayrıntı için bkz. (İbnü'l-Esir 1986: C.6, 418-425).

Höyüğü ve Sultan Önü şekline dönüştüğü üzerinde durulmuştur. XIV. yüzyıl kaynaklarının verileri ile burasının Eskişehir olarak adlandırıldığı da ayrıca ifade edilmiştir (Boz 2020: 1-3). Eskişehir, Bizans kaynaklarında Dorylaion / Dorilaeum olarak adlandırılmaktadır. Bizans kaynaklarından Ioannes Kinnamos, burada ortasında güzel ve suyu tatlı bir nehir aktığından ve burada çok balık bulunduğundan bahsetmiştir. Aynı zamanda burada kalabalık köyler, doğal sıcak su kaynakları, revaklar ve hamamların varlığından da söz etmiştir (Ioannes Kinnamos 2001: 211). Kinnamos'un verdiği bilgi ile el-Herevî'nin harabe haline gelmiş kemerlerin altında berrak, sıcak, tatlı ve faydalı bir su aktığı ve hastaların şifa bulduğu bilgisi birbirine oldukça yakındır; hatta benzerdir diyebiliriz. Burada dikkat edilecek nokta el-Herevî'nin buraya Grekçe el-Sirma / Terma (الثيرما) ve başka şekilde de Avgerm (اوكرم) isminin verildiğini belirtmesidir. Bu isimlendirmeye de dikkat etmek gerekir. I. Haçlı Seferi esnasında Anadolu'ya gelen Danimarka Kralı'nın oğlu Svend (Sueno / Sven) Svensson'un seferi ile ilgili bilgi veren Latin kaynaklarında Philomelium / Finimimis (Akşehir)'dan sonra Terma / Fernam / Ferna isimli bir yer kaydedilmiştir. Hatta burada “buğulanan bir sıcak su kaynağı gölü”nden de bahsedilmektedir (Albert of Aachen 2007: III.54 / 222, 223, 224, 225; *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği* 2016: IV.20 / 182). Yine Friedrich Barbarossa'nın liderliğinde gerçekleştirilen III. Haçlı Seferi esnasında Latin kaynakları tarafından burası Firmin / Firma / Ferma olarak kaydedilmiştir (Ansbert 1928: 80; Ansbert 2010: 105; *Magni Presbiteri Chronicon* 1861: 513; *Epistola de Morte Friderici Imperatoris* 1928: 175). Selçuklu kaynaklarında ise burası *Abgerm* / *Ab-ı Germ* (ابكرم / آب كرم) olarak Farsça yazılmıştır (İbn Bîbî 1956: 358, 626, 700; İbn Bîbî 1996: C.I, 367 ve C.II, 150, 212; *Anonim Selçuknâme* 1952: 32, 48, 56 / Tıpkıbasım 49, 70, 71, 80; *Anonim Selçuknâme* 2014: 44, 55, 56, 61; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus) 1999: 486). Farsça olan bu isimlendirmenin kelime manası, sıcak su / ılık su anlamındadır (Kanar 2013: 9-15, 1272; Olgun ve Draşan 1984: 386, 403). 1245 yılında papa tarafından doğuya gönderilen Simon de Saint Quentin de burayı kendi telaffuzuna göre *Labigarme* olarak kaydetmiştir. I. Alaeddin Keykubad zamanında 633 H. / 1235-1236 M. tarihinde burada bir kaplıca da inşa edilmiştir.¹² Mezkûr veriler ve bu verilerin güzergâh ve coğrafya ile karşılaştırılması neticesinde *Terma* ve *Ab-ı Germ* / *Avgerm* ve benzer şekillerde kaydedilmiş yer, Konya'nın Ilgın ilçesidir.¹³ Eskişehir'e

¹² Ilgın kaplıcası ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. (Ünver 1940: 101-103, 205-206; Reman 1942: 450-453; Önge 1995: 279-288; Özönder 1994: 183-202; Yavaş 2015: 137-144).

¹³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. (Altinkaynak 2023: 80-85).

böyle bir isimlendirme verildiğini el-Herevî dışında herhangi bir kaynaktan teyit edemiyoruz. Buradan hareketle Sultan Veki (سلطان وكي)nin Eskişehir, el-Sirma / Terma (الثيرما) veya Avgerm (اوكرم)in İlgin olduğunu anlıyoruz. Arap coğrafyacılarından ed-Dımeşkî (1256-1327), Ammûriyye'nin ardından *As'âr / At'âr* (اثر) faslını açarak burası hakkında bilgi vermektedir. O, Sultan Veki veya Sultan Önü gibi bir isimlendirmeden hiç bahsetmeden burayı anlatmaya başlar. Burası Rum ve kâfirler sınırında takdire şayan bir yerdir. Burada akan sular; saf, sıcak, tatlıdır ve faydalarıyla da her ülkeden hastaların uğrak yerlerindedir. Burada ayrıca bir sağlık tesisi ile birlikte soğuk algnılığına iyi gelen yenilebilir yılanlar da bulunmaktadır. Buraya Yunanca-Latince kastediliyor- *Sirma / Tirma* (ثيرما) ve Türklerle birlikte de *Awkerm* (اوكرم) denilmiştir (ed-Dımeşkî 1874: 318; Tomashek 1975: 87). el-Herevî özellik olarak birbirine benzeyen iki yeri karıştırmış veya Eskişehir faslını açmış ancak İlgin'i anlatmış olmalıdır. Güzergâh sıralaması hususunda da Ammûriyye'den sonra ilerlenen güzergâhta İlgin gelmektedir. ed-Dımeşkî, Ammûriyye'nin ardından *As'âr / At'âr* (اثر) olarak ifade ettiği İlgin'i anlatarak sıralamayı doğru vermiştir. ed-Dımeşkî'nin anlatısına bakıldığında bu kısımda büyük oranda el-Herevî'den yararlanılmış ve eksikliğini tamamlamıştır diyebiliriz. Tüm bu verilere bakıldığında anlıyoruz ki, el-Herevî İznik'ten sonra sınırda bulunan Sultan Veki (سلطان وكي / Eskişehir) - Ammûriyye (عمورية) ve oradan da el-Sirma (الثيرما / Terma / Avgerm / İlgin)'ya ulaşmış olmalıdır. Ancak o, güzergâhları arasında herhangi bir yer zikretmemektedir. el-Herevî, daha sonra Konya faslını açmıştır. Büyük camiinin yakınındaki kilisede Eflatun (Platon)'un mezarının varlığından bahsetmiştir. Kamereddin Bahçesi'nde bir kemer altında mermerden yapılmış bir kadın ile bir erkeğin birlikte yattıkları mermerden bir yatak (lahid) olduğunu ve bunu bizzat görerek enini boyunu ölçtüğünü de ifade etmiştir (el-Herevî 1953: 59; Kayaoğlu 1990: 736-737). Böylece el-Herevî'nin betimlemelerinden, onun Konya'ya ulaştığı rahatlıkla anlaşılmaktadır.

I. Haçlı Seferi esnasında düzenli Haçlı birlikleri, İznik'ten itibaren Lefke (Osmaneli) - Dorylaion (Dorilaum / Eskişehir) - Nicoleia (Seyitgazi) - Yazılıkaya - Emirdağ'ın batısından Köroğlu Beli üzerinden Polybotos (Bolvadin) - Eber (Ebraicam / Ebraike) Gölü - Pisidia Antiocheia (Yalvaç) - Yellibel Geçidi - Philomelion (Akşehir)'un güneyinden Argıthanı - İlgin (Ab-ı Germ) - Kadınhanı ve Laodikeia (Ladik / Yorgan Ladik) üzerinden Konya'ya ulaşmıştır. Danimarka Kralı'nın oğlu Svend (Sueno / Sven) Svensson, 1101 yılı Haçlı Seferleri içerisindeki üçüncü birlik olarak Aqutiania (Akitanya) Dükü IX. Guillaume (Giyyom) idaresindeki Fransızlar

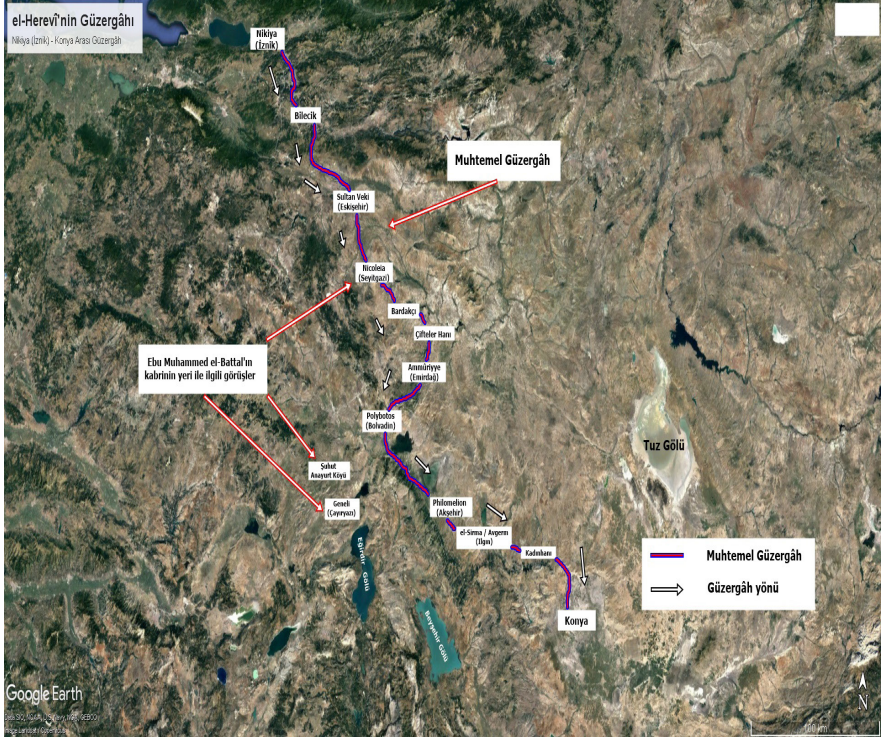
ve Bavyera (Bayern) Dükü IV. Welf idaresindeki Almanlar da İznik - Eber (Ebraicam / Ebraike) Gölü arasında mezkûr güzergâhı takip etmişler ve fakat onlar buradan itibaren ise Pisidia Antiocheia (Yalvaç)'yı görmeden doğrudan Philomelion (Akşehir) üzerinden yollarına devam etmişler ve Argıthanı - Ilgın (Ab-ı Germ) - Kadınhanı ve Laodikeia (Ladik / Yorgan Ladik) üzerinden Konya'ya ulaşmışlardır.¹⁴ 1116 yılındaki Anadolu seferinde Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos ise İznik'ten Akşehir'e kadar gelmiş idi. O, İznik'ten itibaren Lefke / Leukai (Osmaneli) - Dorylaion (Eskişehir) Ovası - Santabaris (Bardakçı) - Kedrea (Bayat) - Polybotos (Bolvadin) ve Eber Gölü yanından geçerek Philomelion (Akşehir)'a ulaşmıştı. O, burada Selçuklularla mücadele etmiş ve fakat daha fazla ilerlemeyerek buradan İstanbul'a dönmüştü.¹⁵ el-Herevî ise muhtemelen adı geçen güzergâhları kullanmakla birlikte Sultan Veki (سلطان وكي / Eskişehir) ve el-Sirma (الثيرما / Terma / Avgerm اوكرم / Ilgın) arasında diğerlerinden farklı olarak Ammûriyye (عموريه) üzerinden geçmiştir. Mezkûr verileri bir araya getirdiğimizde el-Herevî, Nikiya (نيقيا / İznik)'dan itibaren Lefke / Leukai (Osmaneli) - Sultan Veki (سلطان وكي / Eskişehir) - Nicoleia (Seyitgazi) - Santabaris (Bardakçı) - Ammûriyye (عموريه) - Polybotos (Bolvadin) - Philomelion (Akşehir) - Argıthanı - el-Sirma (الثيرما / Terma / Avgerm اوكرم / Ilgın) - Kadınhanı - Laodikeia (Ladik / Yorgan Ladik) - Konya güzergâhını kullanmış olmalıdır.¹⁶ el-Herevî'nin bu güzergâh üzerinde Polybotos (Bolvadin) ve Philomelion (Akşehir) gibi önemli yerlerden bahsetmemesi düşündürücüdür. O, eserinin sonunda birçok konuda kitabını kısa tuttuğunu ifade etmiştir. Ayrıca eserinde anlattığı birçok yer ile ilgili ayrıntılara da *Kitabü'l-Acâib* adlı eserinde yer vereceğini sık sık dile getirmiştir (el-Herevî 1953: 40, 41, 44, 49, 50, 57, 58, 59, 100). Ancak bu eser zamanımıza kadar ulaşmamıştır. el-Herevî'nin eserinde verdiği son tarih el-Halil şehrini anlattığı fasıldaki 588 H. / 1192-1193 M. tarihidir. Bu tarihte içinde bulunduğu kafileye Haçlılar saldırmış ve kitaplarına el koymuştur. Arslan Yürekli Richard daha sonra bunları ve fazlasını iade etmek istemişse de bu mümkün olmamıştır (el-Herevî 1953: 40). Bu iki veriye dayanarak söylenebilir ki el-Herevî ya bu eserini özet olarak veya bazı kısımları atlayarak yazmış; ya da son tarihi verdiği

¹⁴ Güzergâhların ayrıntısı için bkz. (Altınkaynak 2023: 107-111, 112-114, 116-117).

¹⁵ Güzergâhın ayrıntısı için bkz. (Altınkaynak 2023: 130-133).

¹⁶ İznik'ten itibaren Konya'ya kadar mezkûr güzergâha hemen hemen paralel olarak bir kervan yolu da bulunmaktadır. Bu yol, İznik'ten itibaren Osmaneli – Bilecik – Eskişehir – Bardakçı Hanı – Çifteler Hanı – Emirdağ – Bolvadin – Kırkgöz Köprüsü – Argıthanı – Ilgın – Kadınhanı – Ladik – Konya şeklindedir (*İpek Yolu - Kültür Yolu, Anadolu'da Ortaçağ'da Kervan Yolları, Kervansaraylar ve Köprüler* 2012).

zamandan sonra yazmış olmalıdır. Her iki durumda da Anadolu güzergâhında bazı yerleri atlamış olmalıdır. Bazı yerlerde de hata yapmış olmalıdır ki bunu en açık şekliyle Sultan Veki (سلطان وكي) faslında görmekteyiz.

Harita 2: el-Herevî'nin İznik – Konya arası güzergâhı¹⁷

el-Herevî, Konya'dan itibaren Kayseriyye (Kayseri) - el-Abruk (الأبروق / Divrik / Divriği) - Ebûlusteyn (أبلستين / Elbistan) - Malatya ve Erzenü'r-Rum (أرزن الروم / Erzurum)'dan sonra Şam üzerinden devam ederek Anadolu'dan ayrılmıştır.¹⁸

Sonuç

XII. yüzyılın sonlarına doğru İstanbul'dan Konya'ya seyahat eden el-Herevî, bu seyahati esnasında mezkûr iki şehir arasında İznik, Eskişehir, Amorion / Ammüriyye ve Iğın hakkında kayda değer bilgiler vermektedir. Özellikle Sultan Veki (سلطان وكي / Eskişehir) ile ilgili verdiği bilgiler esnasında burasının ülkenin sınırında olduğunu belirtmiştir. Bu bilgi Eskişehir için o zaman

¹⁷ Harita *Google Earth Pro* üzerinden alınarak tarafımızca düzenlenmiştir (Dilsiz haritaya erişim tarihi: 27.04.2023).

¹⁸ Konya'dan itibaren mezkûr şehirler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (el-Herevî 1953: 59-61; Kayaoğlu 1990: 737-738).

doğrudur. Ayrıca burada berrak, sıcak, tatlı ve faydalı bir suyun aktığını ve de hastaların şifa bulduğunu ifade etmiştir. Buraya ayrıca Grekçe el-Sirma / Terma (الثيرما) denildiğini ve başka bir adının da Avgerm (اوكرم) olduğunu eklemiştir. Su ve şifalı su gibi özelliklerin hem Eskişehir hem de Ilgın için benzer olduğunu biliyoruz. Lakin Eskişehir'e el-Sirma / Terma ve Avgerm isimlendirmesinin yapıldığını başka hiçbir kaynaktan teyit edemememize rağmen Ilgın için bu adlandırmanın yapıldığını çağdaş kaynaklardan birçok kez tespit edebiliyoruz. Buradan hareketle de el-Herevî'nin güzergâhı üzerinde hem Eskişehir hem de Ilgın üzerinden geçtiğini ama kayıtlarını karıştırdığını anlıyoruz. Zaten ondan yararlanan ed-Dımeşkî de bu hatayı sonradan düzeltmiş oluyor. Bu karışıklık düzeltildikten sonra el-Herevî'nin İstanbul - Konya arası güzergâhının durumu biraz daha netleşmiş oldu.

İstanbul - Konya arasındaki güzergâh hususunda el-Herevî dışında çağdaş kaynaklardan tespit edebildiğimiz güzergâh bilgileriyle onun, İstanbul'dan itibaren Nikomedia (İzmit)'ya ulaştığını söyleyebiliriz. Buradan itibaren de Nikiya (نيقيا / İznik)'ya doğrudan ulaşan bir kervan yolu ve ayrıca askerî birliklerin sürekli kullandığı ve daha uzun olan Kibotos - Altınova - Ayazma - Akçukur - Taşallı - Valideköprü - Yalakdere - Kızderbent - Bayındır güzergâhı bulunmaktadır. Burada el-Herevî'nin hangi yoldan gittiğini söylemek zor olsa da kervan yolunu tercih ettiğini söylemek daha doğru olsa gerektir. Askerî birliklerin, yollarını uzatsalar da, sefer yollarını kullanmaları daha muhtemel iken; seyyahların veya kervanların kısa yollardan ve kervansaraylar vasıtasıyla ulaşım sağlamaları daha olasıdır diyebiliriz. Nikiya (نيقيا / İznik)'dan itibaren ise askerî seferlerin gerçekleştiği güzergâh ile kervan güzergâhı hemen hemen paralel ilerlemektedir. Buradan hareketle el-Herevî, Nikiya (نيقيا / İznik)'dan itibaren Lefke / Leukai (Osmaneli) - Sultan Veki (سلطان وكي / Eskişehir) - Nicoleia (Seyitgazi) - Santabaris (Bardakçı) - Ammûriyye (عموريه) - Polybotos (Bolvadin) - Philomelion (Akşehir) - Argıthanı - el-Sirma (الثيرما / Terma / Avgerm اوكرم / Ilgın) - Kadınhanı - Laodikeia (Ladik / Yorgan Ladik) ve Konya güzergâhını izlemiş olmalıdır.

KAYNAKLAR

A History of Deeds Done Beyond The Sea By William Archbishop of Tyre (1943). Vol. II, Trans. And Annotated by Emily Atwater Babcock and A.C.Krey, New York: Columbia University Press.

Albert of Aachen (2007). *Historia Ierosolimitana (History of the Journey to Jerusalem)*, Ed. and Trans. Susan B. Edgington, New York: Oxford University Press.

Altan, Ebru (2001). “Haçlı Ordularının Anadolu’da Geçtiği Yollar”, *Bellekten*, LXV, 243, Ağustos, s.571-582.

Altinkaynak, Serhat (2023). *Göller Yöresi’nin Tarihî Coğrafyası (Selçuklu ve Beylikler Dönemi)*, Ankara: Berikan Yayınevi.

Anonim Selçuknâme (Anadolu Selçukluları Tarihi III-Histoire Des Seldjoukides D’Asie Mineure) (1952). Çev. F.N.Uzluk, Ankara.

Anonim Selçuknâme (2014). Çev. Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Coşguner, Ankara: Atıf Yayınları.

Ansbert (1928). *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, Herausgegeben von Anton Chroust, *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I, MGH Scriptores, nova series*, V, Berlin.

Ansbert (2010). *The History of the Expedition of the Emperor Frederick*, Translated by G.A.Loud, *The Crusade of Frederich Barbarossa. The History of the Expedition of the Emperor Frederick and Related Texts*, Farnham: Ashgate Publishing.

Boz, Cem (2020). *Anadolu Selçuklu, İlhanlı ve Beylikler Döneminde Sultan Öyüğü (Eskişehir)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Claudii Ptolemæi (Cladius Ptolemaios) (1967). *Geographike Hyphegesis*, Haz. Carolus Müllerus (Karl Müller), Paris.

Demir, Fatih (2018). *Ortaçağ Anadolu’sunda Denizli ile Konya Arasındaki Askeri Yol Güzergâhları (XII. Yüzyıl)*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta.

ed-Dımeşkî (1874). *Nuhbetü’l-dehr fî ‘acâ’ibi’l-ber ve’l-bahr*, et Accompagné d’éclaircissements par August Ferdinand Mehren, *Manuel de la Cosmographie du Moyen Age*, Copenhagen (Kopenhag).

el-Herevî (1953). *Kitâbü'l-işârât ilâ ma'rifeti'z-ziyârât*, Texte Arabe établi par Janine Sourdel-Thomine, Dımaşk (Damas): Guide des Lieux de Pélerinage.

Epistola de Morte Friderici Imperatoris (1928). Herausgegeben von Anton Chroust, *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I, MGH Scriptores*, nova series, V, Berlin.

Erkoçoğlu, Fatih (2014). “Hamideli Tarihi Coğrafyası ve Battal Gazi'nin Hayatına Dair Bazı Notlar”, *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, No.1, Haziran, s.65-81.

Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus) (1999). *Abû'l-Farac Tarihi*, II, Çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara: TTK.

Ioannes Kinnamos (2001). *Historia*, Çev. Işın Demirkent, Ankara: TTK.

İbn Bîbî (1956). *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, I, Tıpkıbasım, Haz. Adnan Sadık Erzi, Ankara: TTK.

İbn Bîbî (1996). *el-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, C.I-II, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

İbnü'l-Esîr (1986). *el-Kâmil fi't-Târih*, C.6, Çev. Abdullah Köşe, İstanbul: Bahar Yayınları.

İpek Yolu - Kültür Yolu, Anadolu'da Ortaçağ'da Kervan Yolları, Kervansaraylar ve Köprüler (2012). İstanbul: Çekül Vakfı.

İzgi, Cevat (1998). “Ali b. Ebû Bekir el Herevî”, *DİA*, C.17, İstanbul, s.221-222.

Kanar, Mehmet (2013). *Farsça Türkçe Sözlük*, İstanbul: Say Yayınları.

Kayaoğlu, İsmet (1990). “El-Herevi'ye Göre XII. Yüzyılda Anadolu'da Ziyaret Yerleri”, XI. Türk Tarih Kongresi, 5-9 Eylül, Ankara, s.732-740.

Kırpık, Güray (2005). *Haçlılar (1095-1120)*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Koçak, Talat (2018). *Arkeolojik Veriler ve Yazılı Kaynaklar Işığında Amorium Kentinin Tarihi (En Eski Çağlardan Bizans Yerleşiminin Sonuna Kadar)*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.

Magdalino, Paul (2002). *The Empire of Manuel I Komnenos, 1143-1180*, Cambridge University Press.

Magni Presbiteri Chronicon (1861). Ed. W.Wattenbach, *MGH Scriptorvm XVII*, Ed. Georgivs Heinricvs Pertz, Hannoverae.

Niketas Khoniates (1995). *Historia*, Çev. Fikret İşıltan, Ankara: TTK.

Ocak, Ahmet Yaşar (1992). “Battal Gazi”, *DİA*, C.5, s.204-205.

Olgun, İbrahim ve Draşan, Cemşit (1984). *Türkçe-Farsça Sözlük*, Ankara: Elhan Kitabevi.

Önge, Yılmaz (1995). *Anadolu'da XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları*, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Özönder, Hasan (1994). “İlgın Kaplıcası”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.5, S.5, s.183-202.

Pliny (1961). *Natural History*, Vol.II, Trans. H. Rackham, London: Harvard University Press.

Ramsay, W.M. (1960). *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*, Çev. Mihri Pektaş, İstanbul: MEB.

Reman, Rıza (1942). *Şifalı Su Kullanmak İlmi Balneoloji ve Şifalı Kaynaklarımız*, İstanbul.

Runciman, Steven (2019). *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, Çev. Fikret İşıltan, Ankara: TTK.

Sourdel-Thomine, J. (1986). “al-Harawî”, *EI2*, Vol.III, Leiden, s.178.

Stephani Byzantii (Stephanos Byzantinos) (2016). *Ethnica*, Vol. IV, Haz. Margarethe Billerbeck, Berlin ve Newyork.

Strabon (2015). *Geographika*, Çev. Adnan Pekman, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Şeşen, Ramazan (1998). *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul: İSAR.

The History of al-Tabarî (Ta'rih al-rusul wa'l-mulûk) (1989). Vol.XXVI, Translated and annotated by Carole Hillenbrand, State University of New York Press.

Tomaschek, Wilhelm (1975). *Zur Historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter*, Osnabrück: Biblio Verlag.

Topraklı, Ramazan (2014). “Battâl Gâzi'nin Türbesi Nerede?”, *İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, No.1, Haziran, s.83-92.

Turan, Osman (1971). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Turan Neşriyat Yayınları.

Umar, Bilge (1993). *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Ünver, Süheyl (1940). *Selçuk Tababeti XI-XIV. 'üncü Asırlar*, Ankara.

Vryonis, Speros (2021). “Anadolu'da Göçebeleşme ve İslamlaşma”, Çev. Serhat Altinkaynak, *USAD*, S.15, Konya, Güz, s.329-370.

Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar) (2016). Çev. Ergin Ayan, İstanbul: Ötüken Yayınları, İstanbul.

William J. Hamilton (1842). *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia*, Vol. I, London.

Yalçın, M. Fatih ve Kaymak, Suat (2016). “Ebü'l-Hasan ‘Alî El-Herevî ve et-Tezkiretü'l- Hereviyye fi'l Hiyeli'l-Harbiyye İsimli Eseri”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.3, S.5, s.39-57.

Yavaş, Alptekin (2015). *Anadolu Selçuklu Veziri Sâhib Ata Fahreddîn Ali'nin Mimari Eserleri*, Ankara: TTK.

